

ЧИТАЛАЦ ЈЕ СМISAO КЊИЖЕВНОСТИ

РАЗГОВОР СА МИХАЛОМ ПАНТИЋЕМ

Са подједнаким интензитетом бавиће се писањем прозе и књижевном критиком. Размишљајући о Вашем раду пишала сам се колико ша два посла утичу један на други, колико се пружамају и дочињују?

- То је питање на које непрестано одговарам и на које ћу, сва је прилика, и даље одговарати, вероватно зато што до сада нисам успео да смислим доволно паметан одговор, одговор који би задовољио и мене и друге. Да пробаммо овако: може бити да је реч о некој двојности у мени, доктору Цекилу и мистер Хајду, о светлој (рационалној) и тамној (интуитивној) страни бина које се прожимају, једна без друге не постоје, и једна без друге не могу. У питању је, верујем, неки дубински однос креације који се до краја не може рационализовати, нити жели да до краја буде разрешен. Са прецизним одговором на Ваше питање престао бих да пишем, и виште од тога, зато то чиним на такав, двострук начин.

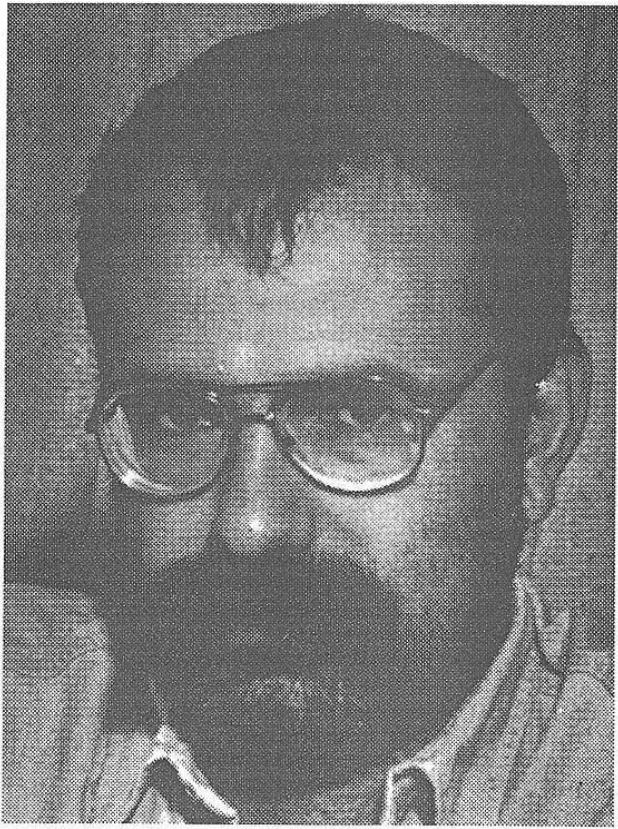
Али, на страну метафора о доктору Цекилу и мистер Хајду. Рекао бих да је моје писање, заправо, испољавање једне језичке енергије у два различита вида, не толико међусобно далека ќолико се то на први поглед чини. Проза је уобразиља, машта, интуиција која трпи уобличење разума, а критика је рационализација једне у основи врло субјективне категорије укуса. Ритам тог испољавања је апсолутно непредвидљив. Неки пут прођу месеци у којима ми ни једна прича не падне напамет и то ме готово забрине. А онда се пробудим једног јутра и, видим, то је дан за писање прозе. Као да је, негде дубоко испод свести, све време текао неки паралелни процес фикционализације који у једном тренутку, мимо воље, изрони на површину. Тада се догоди прича. Неки пут је пишем са истинским чуђењем одакле све то мени, зашто ми баш те речи долазе на мисао, зашто уобличавам баш такав лик... А критика, критика је више "задатак дана", што би рекла Исидора Секулић, професија као и свака друга, помало ствар дисциплине и менталног тренинга. Концентришете се на неку књигу која вас је заинтересовала, приберете утиске, опишете их и аргументујте и - ето текста. У основи, међутим, уверен сам да је по средију исто - језичка реакција на питања која нам свет свакодневно поставља.

Махом пишиште шекспирове о српској прози?

- Па, не пишем само о прози. Мада, истина је, о прози пишем највише. Писао сам и још увек пишем, сразмерно често, о савременој поезији - поезија отвара један простор у језику који се никако другачије него стихом не може насељити. Својевремено сам писао, највише у првим бројевима часописа "Писмо", о преведеним књигама или сам престао, једноставно не стижем. Писао сам и есеје који се баве односом књижевности и других дисциплина и прикупљо их у књизи *Puzzle*, затим и неке књижевноисторијске студије. Али, проза је, нарочито кратка проза, што би рекли стари критичари - мој афинитет.

Данас ми се, после периода овладавања одређеним типом књижевног искуства, чини да знам корене тог критичког афинитета. То је у вези са Вашим питањем, а слично су приметили и неки критичари, моје колеге. Изгледа да мене у критици, да ли по логици сличности или разлике, антитезе или аналогије, интригира она духовна зона у којој, посредно, долазим и до неких одговора о сопственом писању. Знате, креативни процес, у мом случају писање прича, може се контролисати само до одређене границе и то је по правили накнадна контрола, када се текст већ уобличио, назрео сопствени облик. Онда се појављује "хладна свест", правите резове, вршите стилска и језичка побољшања, учвршћујете драматургију, побољшавате композицију. Али, док пишем "прву руку", то чиним под извесном температуром, у стању које није сасвим рационално, напротив, реченице саме навиру, као да текст постоји негде пре и негде мимо мене и ја га отимам из те неизговорености, преводим га у језик. Када нема те температуре, онда нема ни приче, мада присуство те температуре не гарантује да ће прича бити добра. Разговарао сам са песницима, а и Киш каже у *Часу анализа*; то је стање врло блиско писању стихова.

Пишем, дакле, реченице за које не могу рећи да сам њихов апсолутни власник, нити њима могу до краја да владам (оне ме поседују исто колико и ја њих). Можда баш зато у критици желим накнадно да испитам оно што ме изворно занима или тако што се огледам у неком другом тексту, који, нужно, прихватам као датост, као оно што јесте, а не као процес који познајем из властитог искуства.

Фотографију М.Пантића снимила Горанка Мајић

У неким Вашим текстовима приметили сте да савремена српска проза, без обзира на своју пренапушену вредност, има све мање класика, и све мање великих дела. Како то шумачије?

- Нема ту никаквог парадокса. Једно је књижевна продукција чији је занатски и поетички стандард заиста релативно висок, а друго Библиотека (са великим Б) за вечност. Али оно што је недвосмислено јесте чињеница да само висок стандард писања у некој националној књижевности рађа, у форми искорака, у форми креативне "протуберанције", велико књижевно дело. Ако нека књижевност за једну деценију добије један велики роман - како је у српској књижевности било у другој половини XX века (*На Дрини чуварија*, *Проклета авлија*, *Сеобе*, *Дервиши и смрт*, *Пролеће Ивана Галеба*, *Златно руно*, *Хазарски речник*) - онда имамо разлога за тврђњу да једини у књижевности (уз друге уметности) успевамо да одржимо духовни ниво епохе, гледано према европском културном контексту.

Продукција је међутим, само производња речи за једнократну употребу. Већ дододине читајмо неке друге књиге, заборављајући шта је ове године објављено. Да није тако потреба за стварањем би брзо усахнула и наш би се естетички интерес врло брзо задовољио делима традиције. А књижевност је, не заборавимо, традиција стара неколико хиљада година и тезе о њеној исцирпљености, у једној равни, нису без основа. Преживљава само онај интегрални текст који као нека врста корекције традиције, као "исклизнуће" из лежишта, апсорбује, на нов начин преради и новим језиком изрази дотадашње искуство књижевности и искуство егзистенције.

Тако и савремена књижевност има своју продукцију, своје врхове и медиокритете, своје талente, Потемкинс и Бендере. Али, ако за тренутак окренете поглед у назад и запитате се, рецимо, шта ми то читамо, данас, из српске књижевности XIX века (свега неколико романа и не више од десетак прича и писама!) добијете одго-вор шта ће неко будуће време од нас читати. Са тим сазнањем да ће од нас, можда, преживети само речи, једна хрплица илузије, не остаје нам ништа друго него да се сопственим писањем тој вечности препоручимо, наравно, у мери сопствених моћи.

Добро, да мало променимо тему, да не буде речи само о Вашој књижевној критици.

- У реду, схватимо ово као увод у нашу главну тему, мада, видeli ste, те две делатности није могуће лако раздвојити. Писање и мисао о писању природно се стапају.

Поља

Свакако. Враћамо се Вашим причама. Послали сте први писац у српској књижевности који је до краја тематизовао простор Новој Београда. Почели сте, међутим, прилично херметичним, симболичким причама из књиже Хроника собе?

- Пре Хронике собе написао сам, и поцепао, једну књигу прича и једну дужу новелу, под насловом "Оксиморон" која је, после, прерађена и сажета, ушла у моју прву објављену прозну књигу. Том књигом, чином моје књижевне иницијације, самокрштењем језика, језиком и у језику, ослобађао сам се оне младалачке, немуште, нагомилане мучинине са којом и данас доста тешко излазим на крај. До тог, мени драгог егзистенцијалног, сартровског појма нисам, међутим, дошао кроз лектиру већ искрствено, одрастајући у једном недефинисаним идејном, урбанизму у којем су, како изрека каже, невоље почивају чим прекорачите праг сопствене собе. А мучинину, несклађ између света и себе, рационализирао сам у часу када сам схватио да је сама драма постојања, чисти, голи живот, и ми, у њему, много трагичнији од било које историјске драме. Страх од ограниченошти биствовања, и тамна, немушта сила смрти која лебди над сваким нашим, ма и најмањим покретом и гестом, рађа мучинину и резигнацију. Када сам писао Хронику собе интезивно сам то осећао: унутрашња мапа човекова, његова противречност, свест да нама витлају силе психологије више него силе историје (ма колико оне биле језиве), одређује нас и истовремено ограничава. Не можемо искорачити из себе, из себе. И ту се сада јавља књижевност. Она нам даје илузију да је тај искорак ипак некако могућ, макар у машти, И у мисли, у језику.

Родити се, то је веће чудо него умрети. Ако има неког смисла, а не верујем да људски живот има превише смисла, он се формулише између та два чуда. Обрели смо се на овом свету, дато нам је да проживимо, ако Бог да, и ако све буде у реду, 70-80 година. Зар само то постојање није такође једно чудо, довољно велико да се питамо о његовом смислу, дакле, да о њему пишемо. Приче из Хронике собе, и то ми се сада чини важним, имам ли на уму књиге које ће доћи после ње, биле су покушај да изговорим нешто неизговорљиво, а будући да нисам имао довољно животног искуства у томе ми је помогла књижевност. Читao сам и писао о једином што ми се до тада дешавало, а то је живот усамљеника у празној градској соби не разуме ништа од времена, историје, од конкретне реалности, али зато пати и трпи неку ирационалну мучинину постојања.

Ту има досада атмосфере коју познајемо из књига Франца Кафке?

- Наравно. И не само Кафке, већ и Бруна Шулца, Хулија Кортасара, па Семјуела Бекета, Томаса Бернхарда, од наших Данила Киша и Филипа Давида. Учећи од њих оно што се у пословима писања уопште може научити - а и то вам није од бог-зна какве користи уколико сами немате шта да кажете - покушавао сам да се изборим са сопственим првим истинама (боље рећи, разочарањима) о свету, које, уколико су литерарно уобличене, могу постати важне и за друге. У Хроници собе скупљене су приče у којима је сценографија готово испражњена, ликови тек наговештени, а односи међу њима оскудни, ширки, нечим осуђени, неразвијени, блокирани. Град се тада није звао Нови Београд, већ напросто, симболично, град. Понекад прелистам ту књигу, никада је, заправо нисам исцела прочитао попшто сам је објавио. Понеки од мојих пријатеља и читалаца које сам доцније имао прилике да упознам и даље тврде да је то моја најкњижевнија књига. Не знам колико су у праву, али уважавам то мишљење, у њему има искре истине.

Затим је прошао известан број година... ушао сам у књижевност и постепено, не примећујући да се мењам, уз критику, заиста много критичких текстова, писао сам своју другу књигу прича Вондер у Берлину. Једноставно и сликовито речено, искорачио сам из себе, у простор града, почeo сам да фикционализујем детаље из сопствене биографије, да трошим приče у које сам одрастајући упо, укључујући и искуство уметности, нарочито нових уметности (филм, стрип, rock&roll). Приче су ми постале комуникативије, наративније и та се књига баш лепо читала у оној бившој Југославији.

Узгредно, без јасне намере, дакле, сасвим спонтано и нормално, почeo сам своје приче да везујем за препознатљив градски простор, разумљиво, за онај простор који најбоље познајем. Град је добио своје лично име: Београд - Нови Београд. Било ми је потребно тачно десет година да се материјализујем, да у језику пређем онај праг конкретности без којег, верујем, нема добре прозе, а ако је има, онда је то врло тешко, изузетак који потврђује правило. Проза је, наиме, уверљива уколико је за нешто органски vezана и читалац ће нам веровати тек ако сами верујете у то што приповедате.

И тако, сада сам ту, на Новом Београду. За сада не знам како ћу даље. И где?

Књига Вондер у Берлину задржала је урбану атмосферу али је склаđа приповедачких штакова и расположења у њој значно проширила. Има више ипре, више ироније, више приче. То је била нова фаза?

- Вондер у Берлину је заиста задржао нешто од мојих иницијалних приповедних стања, рецимо рану психотичност, осећање извесне скучености и тепку, пессимистичку поенту у готово свим причама. Не волим дефиниције, немам обичај да их дајем, али ово можете схватити као радну дефиницију: писање је долажење до себе. У писању, понекад и на сопствено изненађење (заправо, можда баш због њега), откривам сва лица и све гласове који постоје у мени. Хроника собе је, у том смислу, била мој први књижевни сусрет са самим собом а Вондер у Берлину дубљи улазак у себе, наравно, преко света. У егзистенцијалну празнину нахрупила су факта свакодневице, историја, искуство. То је моју прозу учинило прозирнијом и, хоћу да верујем, читљивом, без олаких уступака. Касније се све то убрзувало и тако већ имам један лук, један филм писања на који гледам као и сваки други читалац, не само као писац.

Ако ми је дозвољено да будем лична...

- Нико Вам не забрањује.

Важно је да ми Ви не забрањује...

- Читалац је нужно личан. Да би уопште био читалац он напросто мора да има неки однос према тексту.

Мени је од свих Ваших књига некако најближа срећу збирка краћих прича Не могу да се сећам једне реченице. Тако се зове и једна од прича из те књиге. Да ћојемо од ње. Реч је о Вашем описаном искуству, штачије о поштарима за речицом која би уобличила то искуство, могу слободно рећи, шајну поштојања. То искуство изједначаваши са просветљењем. Цео живот ћи затраво могао и морао да сишане у ту реченицу које не можете да се сећате?

- Тачно. Ту реченицу сазнајемо са оне друге стране, када нас више не буде на овом свету, или, можда, у часу када будемо прелазили ту границу, ту врата између живота и смрти. Пре те књиге написао сам и објавио књигу *Песници, писци & ослађала менажерија* у којој сам се поигравао најпре са искуством књижевности, са свим оним причама које су се у мени нагомилале за све те године апсолутног поистовећивања са књижевношћу и књижевним животом. Ту, у *Песницима*, сасвим сам се опустио, у тој књизи има већ доста неког хумора, хумора који је природни исход сваког очајања. Постмодернисти то зову "апокалиптичким хедонизмом" - када је Ђаво узео све у своје руке не преостаје нам ништа друго него да се смејемо.

Књига *Не могу да се сећам једне реченице* има сасвим јасну лежерност форме, можда баш зато што је никада нисам ни замишљао као књигу. Данас знам да ћу ту књигу, као компадијум сопствених кратких прича, као демонстрацију најразличитијих могућности сажетог приповедања, писати целог живота. Свако ново издање имаће десетак или више новонаписаних кратких прича.

Елем, писао сам ту књигу испрва видео као књигу. Писао сам кратке приче и објављивао их по часописима. Онда се у једном тренутку, изнебуха, појавио издавач, Раши Уљаревић из Подгорица, и питао ме имам ли нови рукопис, био је намеран да објави неку моју књигу. Рекао сам: - Не знам, можда имам. Сачекај да видим.

Сео сам и на хрупу скупио све приче које сам објављивао минулих година по листовима и часописима, додао и неколико сасвим кратких, у међувремену објављених у помињаним збиркама, и видео да у том, наизглед врасутом теретуг, постоји неки систем, неки полифонични склад. У тим се причама на најнепосреднији начин сведочи лично искуство и то у најразличитијим могућим формама сажетог, мимикријског приповедања: ту има малих есеја, новинских вести, реминисценција, комедија, трагедија и драма, књижевних рецензија, цитата и прузетих прича, фантазми, поетских скица, пастиша, анегдота и не знам чега све још, све су то приче, могуће и стварне приче.

Ту се сплио оних стотину гласова које чујем у себи. Забрујали су, бар ми се тако чини, прилично јединствено. Помоћу њих наслутио сам и нове, још неизговорене гласове. Мислим да потреба да у једну врећу завежемо све своје мисли, тај неразговетни шум живота, на овај или онај начин постоји у сваком писцу. Мислим, такође, да сви писци, или барем, добра већина њих, има вишак неизговорљивости у себи и, аналогно томе, потребу да то на неки начин ипак изговори. Мука са речима настаје када осећате потребу да изговорите нешто јако, стихијно, што постоји у вама, а нисте у стању да одредите шта је заправо то што желите да кажете. Тада

Поља

смо, у таквој ситуацији, на самом дну мишљења, близу онтолошком корену, никада, међутим, до краја у њему. Отуда то непрестано трчање за реченицом која би могла да језички уобличи наш извornи смисао. Та је реченица недохватна, чиста химера, али, временом, откријете да смисао није у химери, већ у самом трчању, у непрестаном трагању. Сећам се неке зен-реченице, ко зна где сам је покупио: смисао путаје је у путовању, а не у месту које смо одредили за циљ. Јер када дођете и ако дођете у то хипотетично место одмах ће те открити да ту и нема бог-зна-каквог смисла, и пут вас опет зове. Тако је и са језиком, и са реченицама које изговарамо. Њихов смисао брзо сахне, и зато непрестано говоримо. Симулирамо смисао, што би рекли постмо-дернисти. Вишак неизговорљивости тражи се - ничим другим него - него речима.

Књижом Не могу да се сећам једне реченице најавили сте Вашу за сада најпознанију а већина критичара каже и најбољу књигу Новобеоградске прице.

- Из књиге *Не могу да се сећам једне реченице у Новобеоградске прице* "преселио" сам неколико кратких прича ("ТВ", "Подвожњак...") да бих показао да постоји тихи континуитет муг "новобеоградског приповедања" и да сада на светло дана излази нешто што је, латентно, постојало у мени од када пишем прозу. Све моје искуство, не бег - зна - колико богато, може се поистоветити са именом града у којем живим. То име је кристализовани симбол онога што покушавам да кажем: историја, идеологија, мит празног места, породица, биографија, књижевност, живот у свим видовима постоји у том имени. Писањем научите да ослушкујете себе, слажете страницу по страницу, пустите то да мало одлежи и када сте на довољној дистанци том ослушкивању дате коначан књижевни облик. Наравно, није овде реч о оној чувеној Хорацијевој дистанци од седам митских година, данас се много брже живи, али хоћу да кажем да никада не треба коначну верзију радити "на вруће", увек је добро имати одmak од тога што сте написали. Када текст мало одстоји он се или мало убуђави или добије патину нађене форме - после три или пет месеци читате текст промењеним очима и у стању сте да према томе што сте написали успоставите критички однос. Тада одлучите да ли је то вредно објављивања. Уколико јесте, понешто дорадите, систематизујете, дате коначан наслов и текст одлази у други простор, у књижевност над којом више немате никакву моћ. Ствари се, барем у мом случају, једном од хиљаде књижевних случева (књижевност, то су случајеви, од Хомера до неког минореса), тако развијају. Докопате се властите приче, или бар приче за коју имате илузију да је ваша, и затом кренете да обделавате тај мали врт. Величина и смисао писања, ма каквим квалитетом то писање резултирало, можда је у томе, тачније, само је у томе што сте у стању, у срећној околности, да уређујете свој језички посед, вијоје поседет како је говорио Андре Мишо. Свет не можете никако уредити (уколико немате амбиција да будете диктатор) осим језиком и у језику. Писци су стога и слуге и диктатори језика. Невоље починују када уобразе да је свет достојан њихових визија и пређу у политику. Сачував је божје куге, глади, рата, сувишних речи и писца - политичара.

Телевизија и телевизијски програм у Вашим причама има ћошково рефренску улогу. У једном ранијем разговору рекли сте ми да данас многи пишу, мало ко чита а ћошко сви гледају ТВ. Откуда ћошко телевизије у књигама које сте написали и како она утиче на Вас?

- ТВ је, ван сваке сумње, најзначајнија технолошка измишљотица XX века, чудо које је коренски променило наше мишљење и наш однос према свету. Дубоко сам уверен да је човек који је живео пре само педесет година имао апсолутно другачији осећај стварности од нас који смо навикнути - тачније речено дресирани - на брзу, инстантну перцепцију. Ништа дуже од три минута не привлачи нашу пажњу. Трагедија је почела у тренутку када је ТВ променила наш однос не само према стварности (она је тај однос првверзно "унапредила") већ према темељним категоријама постојања: према смрти, рецимо. На ТВ-у нема смрти. Смрт је режирана, одслана у етар и усахнула у мултипликованим сликама.

Невоља је у томе што много гледамо телевизију али је, у основи не видимо. ТВ слике пролазе кроз нас као кроз неутралне медије. Ми смо колектори анатије, огулалости, мрзовље, равнодушности, летаргије, свеопште поспањости која нам је убрзана помоћу хладне слике. Знате ли да је први експериментални ТВ програм у напрем делу Европе, непосредно пред други светски рат, емитован управо са простора будућег Новог Београда, ту, доле, на старом Сајмишту. За неколико деценија ТВ је пробразио свет. Сећам се колективних хипноза из времена првих телевизора, масовног транса у који смо падали при појави Великог Вође, Чкаље или Миће Орловића. У међувремену постали смо гледаоци који

визора, масовног транса у који смо падали при појави Великог Вође, Чкаље или Миће Орловића. У међувремену постали смо гледаоци који гледају али ништа не виде. Заборавили смо да читамо. Књижевност је - гледано из угla негативне ТВ утопије - у коначном повлачењу, наше писање је продужени смртни ројац те прастаре, анахрон духовне делатности. Књижевност жели да буде аутентична, ТВ је симулација. Радије пристајамо на лепу лажу него на ружну истину, а такве истине - јер, једине стварне истине су ружне - добијамо управо из праве уметности која нас освешћује, своди на праву меру и сучава нас са ништавилом. Уместо да будемо свесни себе ми зуримо у ТВ-дневнике, као пасивни, полудобровољни, троми зомбији којима се лако манипулише.

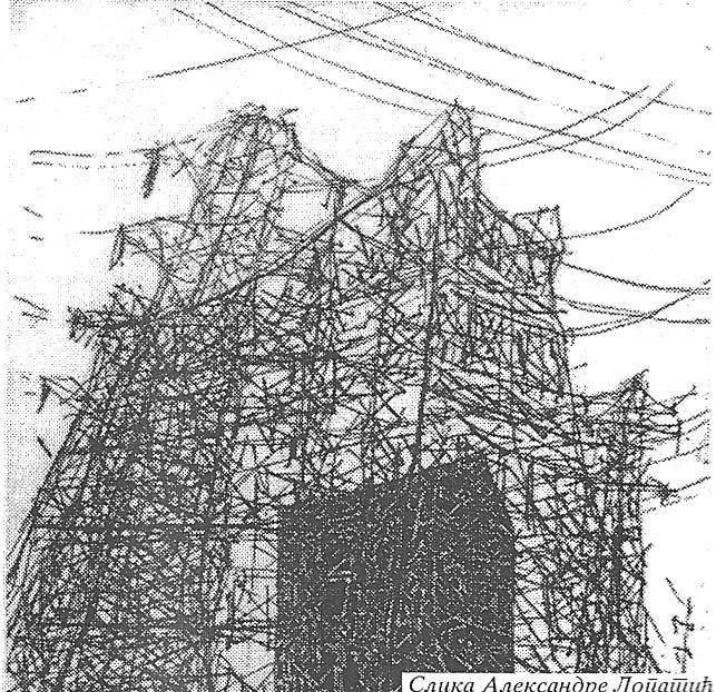
Нови Београд је тврдоцентричан град. Сваки стан у том граду има најмање два телевизора. Ако саберете сва микрото времена које посветимо тој реликвији гледајући је по пет шест сати дневно и то уздигнете до нивоа глобалне цивилизацијске слике, онда ће Вам, верујем, постати сасвим јасно због чега сам опседнут том темом.

Дапило Киши је једном тврдил да своје читаоце рекао да их је мало и да већина личи на њега, писца. Шта Ви мислиште о својим читаоцима? Како замишљаште Вашег идеалног читаоца?

- После Вондера у Берлину почeo сам да упознајем своје прве читаоце, наравно, изван круга мојих пријатеља и књижевних колега, а после Новобеоградских прича добио сам једно потпуно ново искуство које коригује моје дотадашње, истини за вољу, и данас јако уверење да су читаоци, а не писци, последњи Мохиканци књижевности.

Наравно, док пишем не размишљам о читаоцу. Он увек долази после, ако дође. У ствари, писање је истовремено и (само) читање. Док пишем, читам самог себе. Писац је по једној натежнутој психоаналитичкој дефиницији Нарцис, он се огледа у сопственом тексту. Јован Христић, најбољи наш есејиста на крају века каже: - "Пишиш да бих сазнао шта мислим". Сопствени нарцизам, разуме се, вала превазићи, а превазићи га можете тек онда када Ваш текст постане мање или више важан део нечијег другог мишљења. Тек у другом писац постаје писац. Уколико није читана, уколико не наилази на одјек у другом и друкчијем мишљењу, "књижевност" не може изаћи испод сопствених знакова навода, она је, у том рудиментарном стању, тек егоцентрични гест који нешто обећава а ништа не реализује. (Еротска симболика ту је врло употребљива). Тек када неко према тексту заузме одређени став, свеједно да ли је у питању допадање или недопадање, можемо говорити о књижевности у пуном, естетичком значењу те речи. Текст или неко друго уметничко дело је место пресека две различите индивидуалности, писца и читаоца. Зато не бих могао да вам кажем како замишљам свог идеалног читаоца. Моји читаоци су толико различити да од њихових особина никако не могу склопити неку идеалну пројекцију. Али увек када сртнем или упознам неког свог читаоца трагам се из мрзовља. Добро је да постоји бар један једини читалац. Он је поуздана знак да писање ипак има неког смисла.

Разговарала Лидија Божић

Слика Александре Лопатинић